

Népelemek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon

Műhelykonferencia

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016. december 1.

Sophianum, Budapest VIII. kerület, Mikszáth Kálmán tér 1. 206. terem

PROGRAM

9.30–9.40 **Megnyitó, szakmai köszöntő: Szelestei N. László**

1. SZEKCIÓ – Elnök: Szelestei N. László

9.40–10.00: H. HUBERT Gabriella (Budapest): *Gyülekezeti énekek az RMKT 17. századi sorozatában*

10.00–10.20: VADAI István (Szeged): *Egy mondat a zsarnokságról*

10.20–10.35: Vita

Szünet 10.35–10.50

2. SZEKCIÓ – Elnök: Bajáki Rita

10.50–11.10: PAPP Ágnes (Budapest): *A mise állandó énekei magyarul az 1674-es Cantus catholiciben*

11.10–11.30: DÉKÁNY Vanda (Budapest): *A 17. századi népelemek továbbélése a Varsányi énekeskönyvben*

11.30–11.50: KOVÁCS Eszter (Budapest): *A 17. századi szlovák népelemek tervezett repertóriumára és felhasználási lehetőségei*

11.50–12.05: Vita

Ebéd-szünet 12.05–13.30

3. SZEKCIÓ – Elnök: Farmati Anna

13.30–13.50: RÉGER Ádám (Budapest): *Kájoni Hymnariumának szerkesztéséhez*

13.50–14.10: MEDGYESY S. Norbert (Piliscsaba): *Nagybenteki énekek a Kájoni-Hymnariumban: népzsolozsma, stációs népelem vagy korai passiójáték?*

14.10–14.30: KŐVÁRI Réka (Budapest): *A Kájoni Cationale Jézus nevééről szóló énekcsoportja*

14.30–14.45: Vita

Szünet 14.45–15.05

4. SZEKCIÓ – Elnök: H. Hubert Gabriella

15.05–15.25: BALI János (Budapest): *Olasz tankönyvek, német orgonák, magyar népénekek: templomi orgonakíséret a 17. században*

15.25–15.45: FARMATI Anna (Kolozsvár): *Mikroelemzések, mélyfúrások esélyei az első hivatalos népénekgyűjteményekben*

15.45–16.05 SZÁDOCZKI Vera (Budapest): *Több felekezet által is használt énekek a 17. századi katolikus énekeskönyvekben*

16.05–16.20: Vita

16.20 **Zárszó**

ÖSSZEFOGLALÓK

Bali János DLA, egyetemi docens, PPKE BTK

Olasz tankönyvek, német orgonák, magyar népénekek: templomi orgonakíséret a 17. században

A 17. század folyamán a *basso continuo* — mint a zenei hallás új módja — a zenélés és komponálás egész világát radikálisan átalakította. E változások természetesen a templomi orgonajátékot is érintették; az átmenet mikéntjét főként itáliai tankönyvek (Diruta és Banchieri) tanulmányozása tárja fel számunkra.

Az új, itáliai (ma „barokknak” mondott) zene jelentős részben német közvetítéssel érkezett Magyarországra, s az orgona világában a német hatás különösen hangsúlyos, hiszen építőmestereik neve és az orgonák korabeli leírásai alapján délnémet típusú hangszereket sejtethetünk a horvát területeket leszámítva mindenütt a 17. századi Magyarországon.

Előadásomban a korabeli magyarországi kottás népénekkönyvek és a fennmaradt billentyűs tabulatúrák tekintetbe vételével vizsgálom a népének és az orgonajáték viszonyát és helyét a 17. század e nagy zenei változásai és a korszak meghatározó európai tradíciói között: azt, hogy miről árulkodik ebből a szempontból kottás énekeskönyveink notációja és a tabulatúras könyvek repertoárja. A korabeli zeneelmélet és az orgonáról való korabeli elképzelések közé helyezkedve próbálom feltárni, hogy mit játszhatott az orgonista, hogyan kísérhette a népéneket, milyen kompozíciós-improvizációs stratégiák járhattak fejében játék közben, hogyan készülhetett fel feladatára.

Dékány Vanda, egyetemi hallgató, PPKE BTK

17. századi népénekek továbbélése a Varsányi énekeskönyvben

Előadásomban a 18. század 2. felében íródott, ma a pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban őrzött Varsányi énekeskönyv ismertetése a célom, középpontba állítva a 17. század népénekeihez fűződő viszonyát. A vizsgált kéziratos gyűjtemény közel háromnegyede szentekről szóló énekeket ölel fel, és azt igyekszem bemutatni, hogy ezek milyen mértékben kapcsolódnak a korábbi hagyományokhoz. Feltérképezem, hogy a 17. század énekeihez képest hogyan alakultak át a Varsányi énekeskönyvben is megtalálható szövegek, milyen esetekben adtak hozzájuk, vagy vettek el belőlük a kézirat lejegyzői.

Farmati Anna, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE BTK, Kolozsvár

Mikroelemzések, mélyfúrások esélyei az első hivatalos népénekgyűjteményekben

Előadásomban egy esetlegesen szerzett kutatói tapasztalatomra és annak lehetséges hozadékaira szeretnék reflektálni. A katolikus népénekköltészet eddigi megközelítési módjai (motívum- és műfajvizsgálat, szerkezeti elemzések és különféle kontextuális interpretációk) elsősorban szövegek fölötti rálátást nyújtottak különböző szintű összefüggésekre, az egyes – természetesen nem

vaktában kiválasztott – szövegek történetének felkutatása érdekes színfoltokat adhatnak hozzá ezekhez: konkrétan a *Prosa ad B. Virginem Mariam pro animabus Purgatorii* ének szövegének történetével példázom, mely történet – ha igaz – összeköti még Csíksomlyót is „a föld végső határával”.

H. Hubert Gabriella, PhD, tudományos munkatárs, Evangélikus Országos Könyvtár
Gyülekezeti énekek az RMKT 17. századi sorozatában

Az előadás először a gyülekezeti ének és a népének fogalmának a megkülönböztetését vázolja föl. Áttekinti, hogy milyen ismérvek alapján lehet egy-egy protestáns vallásos éneket gyülekezeti éneknek tekinteni. Az RMKT sorozata többnyire az időrendet követi, ezen belül részint tematikusan, részint szerző(k) szerint csoportosítja az egyes (ének)verseket. A gyülekezeti énekek tehát nemcsak az idén megjelent 17. kötetben (*Evangélikus és református gyülekezeti énekek, 1601–1700*) találhatóak. Ha a gyülekezeti énekek korpuszát kiemeljük a sorozat köteteiből, elemezhetővé válik ennek a műfajnak a 17. századi története. A teljes énekanyag ismerete pontosíthatja a műfajról eddig tett megállapításokat, egyben utat nyithat az alműfajok vagy az egyes énekversek szintjén folyó elemzésekhez is.

Kovács Eszter, PhD, tudományos munkatárs, Országos Széchényi Könyvtár
A 17. századi szlovák népénekek tervezett repertóriumja és felhasználási lehetőségei

A magyar nyelvű nyomtatott verses emlékek incipitjegyzéke a Régi Magyarországi Nyomtatványok bibliográfiában megtalálható 1670-ig. Mindeddig azonban nem készült el a cseh és német nyelvű versek kezdősorainak repertóriumja. Tarján Bence elkezdte gyűjteni a biblikus cseh verses emlékeket, de munkáját évekkal ezelőtt abbahagyta, jegyzeteit 2010-ben átadta nekem. Én azóta folytatom gyűjtését, és bár a kézirat lezárása még távoli, az eddigi anyag már ebben a formában is segítségemre volt kutatásaim során. Előadásomban a készülő repertóriumról szeretnék beszélni, és arról, hogyan használhatók fel adatai a régi magyarországi irodalom kutatásához.

Kővári Réka, DLA, tudományos munkatárs, MTA BTK ZTI
A Kájoni *Cantionale* Jézus nevééről szóló énekcsoportja

A Kájoni *Cantionale* második könyvének második csoportját a Jézus nevééről szóló énekek alkotják. A hat latin és hat magyar énekszöveg az énekeskönyv 1719-es, második kiadásában egy-egy énekkel bővül. Többségükhöz a dallamot megtaláljuk a 18. századi *Deák-Szentés kéziratban*. Előadásunkban e dallamokat mutatjuk be.

Medgyesy S. Norbert PhD habil., egyetemi docens, PPKE BTK

Nagypénteki énekek a Kájoni-*Hymnarium*ban: népszolozsma, stációs népének vagy korai passiójáték?

Előadásunkban a Kájoni János (1629–1687) ferences egyházzenesz által Csíksomlyón összemásolt *Hymnarium* (*Latin-magyar versgyűjtemény*, 1659–1677) nagypénteki énekeit vizsgáljuk. Benne a latin nyelven szereplő himnuszok, szekvenciák és hórásénekek többségének Kájoni elkészítette a műfordítását vagy a magyarra való egyszerű átültetését. Van több olyan tétel is a gyűjteményben, amelynek nincsen latin eredetije. Ezek az énekek: „Planctus Beatae Mariae Virginis” címmel, a történeti forrásaink közül először itt olvasható *Jaj, nagy kedven tartot szerelmes szűlöttem...* kezdetű Mária-siralom (12 vsz.); az *O, drága szerelmünk, egyetlen örömünk...* kezdetű dramatikus planctus (7 vsz.); a „De Passione Domini” című, *O, nam ez volt amaz szomorúsag napia...* incipitű (34 vsz.) és az „Ugyan Nagy Péntekre” címmel ellátott, *Regi példázatok immaron be töltek...* kezdetű, 22 strófás passió ének. E tételek végigéneklék Jézus Krisztus szenvedéstörténetét, elmondják annak legismertebb ószövetségi előképeit, jelentős bennük a fájdalmas Szűz Mária alakja. Strófákra osztott népénekek, de szereplőkre (Jézus, Mária, Mária Magdolna, narrátor) bontható párbeszédetek találhatók bennük. Ezeket a narrátor–prédikátor versszakai vagy verssorai kötik össze, akik kemény szavakkal bünbánattartásra intik azokat a hívőket, valójában nézőket, akik egyben az éneklői voltak ezeknek a 17. századi költeményeknek. Ezen énekek szerkezete, tartalma, stílusa, motívumrendszere, frazeológiája és célja egyértelműen a 18. századi csíksomlyói passiójátékok konkrét és helybeli előzményének, fő forrásának tekinthetők. Kájoni énekei közelebb állnak a késő középkori forrásvidékhez (dramatikus prédikáció, devóciós passió), mint az actusokra és scénákra osztott, sokszereplős, színpadon bemutatott, 50–130 évvel későbbi társaik. A Kájoni által írt vagy másolt énekek esetében egy jellegzetesen csíksomlyói, nagypénteki, paraliturgikus szokásra következtetünk. Jézus Krisztus szenvedéstörténetének dramatikus bemutatását (vagy legalább párbeszédés, szentsír körüli, minden bizonnyal processziós eléneklését) Csíksomlyó esetében 50–60 esztendővel előbbre tehetjük, mint az első passiójáték szövegének 1721-es dátuma.

Előadásunkban – összehasonlításként – a többi, időben és térben közel álló, azaz 17. századi csíki énekeskönyv (pl. *Petri András-ék.*, *Pálffy Márton-ék.*, *Czerey János-ék.*) passió énekeit is megvizsgáljuk.

Papp Ágnes, tudományos munkatárs, MTA BTK ZTI

A mise állandó énekei magyarul az 1674-es *Cantus catholici*ben

Az 1674-ben Sámbar Mátyás jezsuita szerkesztésében megjelent *Cantus catholici* a 17. századi énekeskönyvek közül elsőként adott közre magyar nyelvű miseénekeket. A ciklusokba rendezett ordinárium-énekek alapjául a középkori latin gregorián repertoár szolgált. A hagyományos liturgikus énekekhez való szoros kapcsolódást nemcsak a dallamok mutatják, hanem a tételpárok (Kyrie-Gloria; Sanctus-Agnus) összekötésének megőrzése is. A megszokott „ad notam” utalások – köztük kedvelt szekvencia- és kanciódallamok – mellett feltűnő a válaszos, refrénes formák kultiválása, amely azt a jellegzetes korabeli törekvést tükrözi, hogy a hívőket minél aktívabbá tegyék a közös népénekelésben. Az énekeskönyv újítása a népnyelvű „elevációs ének” beillesztése a mise állandó énekei közé.

A vizsgálódások célja nemcsak a népnyelvű ordináriumok mibenlétének, dallamforrásainak, szövegtípusainak bemutatása lenne, hanem annak megállapítása, hogy ez az új típusú énekanyag hogyan jelent meg a 17. század végének katolikus énekeskönyveiben, és hosszabb távon hogyan gyökerezett meg a magyarországi népénekgyakorlatban.

Réger Ádám, PhD-hallgató, PPKE BTK
Kájoni *Hymnarium*ának szerkezetéhez

Kájoni János *Hymnarium*ának legvégén két jegyzék ad eligazítást a kézirat tartalmára vonatkozóan: egy cím-, illetve kezdősormutatón túl egy tárgymutatót is készített az összeállító. A gyűjtemény összeállítói koncepciójának felderítésében utóbbi nyújthat elsősorban segítséget, ám ez sem mindig összeegyeztethető a kézirat tényleges tartalmával.

Jelen dolgozat a jegyzékekkel kapcsolatos problémák ismertetésével a kézirat szerkezetének, gyűjtői koncepciójának megértéséhez próbál közelebb kerülni.

Szádóczki Vera tudományos segédmunkatárs, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport

Több felekezet által is használt énekek a 17. századi katolikus énekeskönyvekben

A szakirodalomból és különböző adatbázisokból ismert tény, hogy a katolikus énekeskönyvek szerzői, szerkesztői átvettek protestáns énekeket köteteikbe, illetve a protestáns felekezetek is használtak katolikus énekeket. Az előadás a 17. századi katolikus énekeskönyvekből kiindulva vizsgálja ezt a közös énekanyagot, vázolja a felmerülő problémákat, és választ keres kérdésekre: milyen típusú énekek alkotják ezt a csoportot, változtattak-e, és ha igen, mit, az egyes felekezetek az énekeken, vagy mennyiben alakították azokat saját vallásuk tételeihez.

Vadai István, irodalomtörténész, Szeged
Egy mondat a zsarnokságról

A kritikai kiadások főszövegének megállapítása látszólag egységes szabályok közé foglalható, jól definiálható művelet. Valójában esetről esetre változó a kiadó helyzete; a források száma, egymáshoz való viszonya rendre más-más szövegkritikai helyzetet eredményez. Azok az alapelvek, amelyek mentén e helyzeteket kezeljük, nem vezetnek automatikusan a helyes szerzői szöveghez, a főszöveg kényszerű kiadói döntések sorozata mentén alakul, és valamennyire természetesen távolodik is az eredetitől. Ezért nem mindegy, hogy a források közül melyiket választjuk elsődlegesnek, alapszövegnek. A változatok kezelésének fontos kérdéseit tárgyalja Walter Wilson Greg *The Rationale of Copy-Text* (1951) című alapvetése. Az előadás e tanulmány egyetlen, az alapszöveg kényszerű kiválasztásának problémájáról szóló mondatát, a fővariáns „zsarnokságának” kérdését járja körül. Természetesen a gondolatmenet az RMKT-sorozathoz, a gyülekezeti énekek forráscsoportjaihoz igazodik, ezeken illusztrálja az átírási, emendálási, jegyzetelési problémákat.